

שונות

"נצחו חכמי אומות לחכמי ישראל" לפי אדה"ז

הרב נחום גרינוואלד

ניו דזשערזי

דעת ר"ת והגאונים והפרדס

ידועה דעתו של אדה"ז ב'סדר הכנסת שבת' בענין השקיעה כשיטת הגאונים ושלא כשיטת ר"ת. רבינו מזכיר ב"סדר" שם את המהר"ם אלשקר בסי' צ, שהי' הראשון שהכריע כדברי הגאונים בניגוד לר"ת.

והנה יסודו של המהר"ם אלשקר שם שדעת ר"ת "אין להם שום מציאות כי אם לדעת חכמי ישראל (בפסחים צד, ב) שסוברים גלגל קבע ומזלות חוזרין ושהשמש מהלכת בלילה אחרי הכפה דע"כ צריכה ללכת כל עובי הרקיע נכח חלונה כדי לעלות למעלה על גבי הכפה . . אמנם שאר המפרשים ז"ל והמחברים ז"ל בפרק ח מהחלק השני מהמורה והגאונים ז"ל סוברים כחכמי אומות העולם דגלגל חוזר ומזלות קבועים ושהחמה מהלכת בלילה תחת הארץ ובכי האי גונא אין צורך להליכת עובי הרקיע ולא לנגד החלון כי הגלגל הוא ששוקע בה תחת האופק ואין שם כי אם שקיעה אחת". ומביא מדברי הגאונים רב שרירא גאון ורב האי גאון: "ואף רבותינו ז"ל כשאמרו חכמי ישראל אומרים ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע כדרך שפירשנו למעלה טעמו של ר' יהודה ושל רבה, וחכמי אומות העולם אומרים ביום מהלכת למעלה מן הארץ ובלילה למטה מן הארץ כדרך שפירשנו אנו, הא אמר רבי ונראין דבריהם מדבריהם ללמדך שעל מה שפירשנו סמכו חכמים ז"ל".

על כך כתב מהר"ם: "וכל זה קשיא לר"ת ז"ל דאית ליה טעמו של ר' יהודה וכתב אותו להלכה, והנה שכח כי חכמי ישראל הודו בזה לחכמי אומות העולם ובטלו דעתם מפני דעתם".

אולם כבר העיר (ראה בספר 'קו התאריך הישראלי' להגאון הרמ"מ כשר ז"ל שער ב' פ"ח, ושם בקיאות גדולה בזה, כדרכו) שלאמיתו של דבר, רבינו תם הולך בזה לשיטתו כפי שהובאה בשיטה מקובצת כתובות י"ב, ב מתוספות הרא"ש: "וכן שמעתי משמו של ר"ת ז"ל שהיה אומר ק על הא דאמרינן בפ' מי שהיה טמא, חכמי ישראל אומרים גלגל קבע ומזלות חוזרים וחכמי אומות העולם אומרים וכו', ואמרינן התם אמר ר' תשובה לדבריהם כו'. דאמר ר"ת ז"ל דאע"ג דנצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל היינו נצחון בטענת, אבל האמת הוא כחכמי ישראל והיינו דאמרינן בתפילה ובוקע חלונ' רקיע".

לפי זה יש לעיין מה דעתו של רביה"ז בזה האם סובר שההלכה כדעת חכמי אומות העולם? דלכאורה מכיון שחולק על ר"ת וסובר כדעת הגאונים, שיסוד דעתם מבוסס על ההנחה שההלכה כדעת חכמי אומות העולם, אף דעתו צריכה להיות כן.

[נמצים וראים שגם בין גדולי חכמי הקבלה נחלקו בזה. הפרדס להרמ"ק (שער ו פ"ג): "ועוד הרי חזח והודו חכמי ישראל לחכמי אומות דמזל קבע וגלגל חוזר". ואילו תלמידו הרמ"ע מפאנו (מאמר אם כל חי ח"א סימן יב): "וכבר הפריז את המדה מי שאמר מן

המפרשים [הרמב"ם במו"נ] שחזרו חכמי ישראל והודו לאומרים כך". ברם באמת דעת הרמ"ע שאכן "בשוני הלכות" מצאו "הלך לשיטתם אשר אין בו כזב לפי הפשט הנגלה" (ראה בשו"ת הרמ"ע מפאנו סי' לדבנגע מים שלם שנדון להלן בזה). דהיינו שעל פי פשט וההלכה אכן יש מקום לדעת חכמי אוה"ע, אך "הנה [חז"ל] בחכמתם לא רצו לגלות טעמים ונימוקים [לאוה"ע]". ואולי מצד טעם אדה"ז דלהלן? ויל"ע בזה ואכמ"ל].

דעת רבינו הזקן כרבינו תם?

אך לכאורה מצינו דעת רביה"ז כר"ת, והיא במאמרי אדה"ז הקצרים עמ' תק"נ: "דאיתא במס' פסחים שנחלקו חכמי ישראל עם האומות העולם ע"ש. ואע"פ שאיתא ברמב"ם שחזרו והודו חכמי ישראל לאומות העולם מחמת קושי' המבוארת שם. אך הענין הוא . . . שיש סוד העיבור שיש להם בקבלה איש מפי איש עד משה רבינו ע"ה ולא הי' מוסרים לכל, רק למי שראוי לכך, כמו מעשה מרכבה שאין מוסרים אלא למי שלבו דואג בקרבו כמו כן סוד העיבור . . . אלא בודאי שהוא סוד גדול והקב"ה השביע שלא לגלות אותו הסוד, וגם שמאל [ברכות נח, ב] אמר באמת שעל פי הכוונה הנגלית הי' נהירין לו שבילין [דרכיע], אך זה ("במס' ר"ה ששאלו אצלו [אצל שמאל] יודע מר הא דתנא בסוד העיבור") - שאל בסוד העיבור שזה הוא בסוד . . . וזה גם כן שחכמי האומות העולם הקשו קושי' גדולה ע"פ התכונה ולא הי' יכולים להשיב להם על דרך הנגלה כי אם רק לגלות להם סוד העיבור, וזה אינם רשאים, לכן הוצרכו להודות להם". (המודגש והמוקף בסוגריים ממני נ.ג.)

נמצא דברי רביה"ז הם על דרך ר"ת, שזה שהודו זה רק מצד שלא יוכלו לטעון להם טענות שיתקבלו על דעתם, אך עדיין לא נדחה דעת חכמי ישראל. ורק ההבדל בין רביה"ז לר"ת הוא, שלפי רבינו הזקן הסיבה שלא יכלו לפרט טענותיהם לאומות העולם - היא, כי הוכרחו להחזיק הדבר בסוד מצד דין השבעה של "סוד העיבור", שאסור למוסרו רק ליחיד סגולה, כמו מעשה מרכבה עצמו; ואילו ר"ת מסביר הדבר באופן פשוט, שלא יכלו להביע טענותיהם באופן שיתקבל בשכל אומה"ע. ודומה הדבר למבואר בחסידות בענין "שתק רב", שאף-על-פי ששתק רב ולא תירץ דבריו, בכל זאת הלכה כמותו, כי דעתו היתה מנומקת היטב, אך באותה שעה לא הי' יכול להביע ולהלביש הדבר בהגיון מובן ומתקבל על דעת המתווכחים.

אולם נראה לומר כך. דהנה באמת נחלקו בפסחים שם חכמי ישראל לחכמי אומות העולם בשני דברים. מחלוקת אחת אודות סיבוב הגלגל ש"חכמי ישראל אומרים גלגל קבוע ומזלות חוזרין, וחכמי אומות העולם אומרים גלגל חוזר ומזלות קבועין". ומחלוקת שניה בענין מסלול סיבוב החמה, ש"חכמי ישראל אומרים ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובליילה למעלה מן הרקיע. וחכמי אומות העולם אומרים, ביום חמה מהלכת למעלה מן הרקיע ובליילה למטה מן הרקיע. אמר רבי, ונראין דבריהן מדברים שביום מעינות צוננין ובליילה חתחין".

והנה בגמרא מצינו, שעל המחלוקת בענין מהלך החמה שרבי אמר "ונראין דבריהן" ואילו רבינו מביא מה "שאיתא ברמב"ם שחזרו חכמי ישראל לאומות העולם מחמת קושי' המבוארת שם", ואינו מביא מדברי רבי עצמו. כי באמת בגמרא מבואר רק שרבי אמר בענין מחלוקת מהלך החמה שנראין דבריהן, אך בענין תנועת הגלגל לא מצינו מפורש בגמרא שהסכימו לדבריהן רק הרמב"ם במו"נ ח"ב פ"ח מביא גירסא שבענין "גלגל קבוע ומזלות חוזרים" . . . הכריעו השקפת חכמי אומות העולם על השקפתם בענינים הללו של התכונה, והוא אמרם בפירוש ונצחו חכמי אומות העולם". (וכבר מצא הגרמ"כ (ראה ב'קו התאריך' שם) מקורו של המו"נ שאינו מגמרא שלם, אלא ממדרש הגדול בראשית צ"ד מ"ג: "חכמי הגוים אומרים הרקיע עשוי כגלגל ומזלות קבועין והגלגל מהלך" . . . ונצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל").

ובכן, רבינו כאן במאמרו דן רק בענין המחלוקת של סיבוב הגלגל, שעל כך רבינו מביא

מהרמב"ם שהודו חכמים לחכמי אומות העולם, ועל כך אומר רבינו שהודאה זו הינה רק מצד דרכי החשבון וההגיון שבנגלה, אך מצד "סוד" העיבור אכן האמת כדברי חכמי ישראל, ורק משום שמדובר בסוד המקובל ממש בסיני לא יכלו לגלותו לאומות העולם. ברם, נראה, שבמחלוקת של מהלך החמה שרבי אומר בזה שדבריהן נראין, אכן יקבל רבינו הזקן את דברי רבי כפשוטו שההכרעה היא כחכמי אומות העולם.

שכן יסוד ההסבר של רבינו שעדיין מחזיקים חכמי ישראל בדעתם, הוא מצד דין של השבעה האוסר גילוי של סוד העיבור, ולפי"ז נראה לומר דיש הבדל יסודי בין שתי המחלוקות הללו. דהמחלוקת של סיבוב הגלגל הינה מחלוקת השייכת לסוד העיבור, שכן על ידי ידיעת סיבובי הגלגלים נקבעים תאריכי החודש וכיו"ב; אולם המחלוקת בענין מהלך החמה אם רק מסביב הרקיע או מתחת לארץ, אינה קשורה לתחום סוד העיבור כלל, אלא שייך לתחום מעשה בראשית וידיעת הזמנים של בוקר וערב וזמני שקיעת החמה או טבע חום הארץ וכיו"ב. ומעתה מובן היטב, שבענין מחלוקת הראשונה נימוקו של רבינו חל יפה, משום שמכיון שעניינה סוד העיבור, לכן לא יכלו לגלות להם הנימוק, אך בענין מחלוקת השניה שאינה שייכת לסוד העיבור, הרי כשרבי הכריע ודבריהן נראין, אין בדבריו שום יסוד לומר שבסתר יש טעם פנימי שלא יוכל ה' לגלות, כי כאמור אין מחלוקת זו מענין סוד העיבור. וממילא אכן נקט רבינו כפשוטו לשון הגמרא.

מכיון שכן, הרי נראה שיסוד המחלוקת השקיעה בין ר"ת והגאונים, תלוי בהמחלוקת ממהלך החמה דוקא (ולא במחלוקת מענין סיבוב הגלגל), שכן אם נקטים לפי דעת חכמי ישראל שהחמה מהלכת רק ברקיע ובליילה רק הולכת למעלה מן הרקיע, יתכן שתי שקיעות, כדברי ר"ת "דע"כ צריכה ללכת כל עובי הרקיע נכח חלונה כדי לעלות למעלה על גבי הכיפה". ברם אם כדעת אומות העולם שהחמה שוקעת תחת הארץ "ובכי האי גוונא אין צורך להליכת עובי הרקיע ולא לנגד החלון".

אמנם המעיין במהר"ם אלשקר יראה שאין צורך שתי הפלגות הללו בחדא מחתא, אולם יתכן שאדה"ז הפרידן, ושכך אנו מוצאים אצל כמה מגדולי האחרונים שהפרידו ביניהם. וסבב שזה שרבי אומר נראין דבריהם, היום רק ביחס המחלוקת של מהלך החמה, ואילו בענין גלגל קבוע או חזור אין אנו מודים להם ודלא כרמב"ם במו"נ. וכך משמע מספר האלים ליש"ר מקנדיא (ורבינו מציין לספר זה בסדר הכנסת שבת) הובא בקו התאריך שם. ועיין שם עוד אחרונים בזה.

[ברם לפי ר"ת הסיבה שחכמי ישראל לא גילו טעמם לחכמי אומות העולם אינה בגלל סוד העיבור כלל, אלא כדברי ר"ת שם בשיטה מקובצת, "דאע"ג דנצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל, היינו נצחון בטענות, אבל האמת הוא כחכמי ישראל והיינו דאמרין בתפילה ובוקע חלונ רקיע". דהיינו שמבחינת הטענות - נצחו בטענותם, וממילא לפי זה אין הבדל בין שתי המחלוקות, שבכל מחלוקת ניתן לומר שרק נצחו בטענות. ואכן בחר בדברי ר"ת שקאי גם על מחלוקת של מהלך החמה, משום דמסיים דלק בתפילה הנסח "ובוקע חלונ רקיע". וזהו קשור למחלוקת של מהלך החמה].

דעת רבינו במים שלנו וזיקתה לנידון דידן

בדין ובטעם על חובת מים שלם דוקא לאפיית מצות, מצינו שתי שיטות יסודיות. שיטת רש"י (פסחים מב, א ד"ה שלם) היא "מפני שבימי ניסן המעיינות חמין שעדיין ימות הגשמים הן, כדאמרין ב"מי שהיה" (פסחים צד שם) בימות הגשמים חמה מהלכת בשיפולו של רקיע, לפיכך כל העולם צמק ומעיינות חמין הלכך מלין בלילה ומצטננין" [והכוונה לדברי רבי נתן שם, שמיד אחרי דברי רבי שמכריע כדעת חכמי אוה"ע משום שמעיינות צוננין ביום ורתחין בלילה, אומר רבי נתן שיש הבדל בין חורף לקיץ, שבחורף המעיינות חתחין והעולם חתח ובימות הגשמים להיפוך. ויש לעיין בדבריו אם ר"נ חולק על דברי רבי ודבריו הם אליבא דחכמי ישראל

או לאו. וראה להלן].

לעומת דעת רש"י מביאים הפוסקים (הרא"ש פ"ב סימן ל. הסמ"ג לאוין עט) את דעת היראים (יראים השלם נב) "נראה לי הטעם לפי שהחמה מהלכת בימי ניסן שהוא עדיין מימות הגשמים בלילה תחת הרקיע דחכמי אומות העולם אומרים בפ' מי שהיה טמא ואמר רבי נראין דבריהן". והנה כמה מאחזנים הבין שהסיבה שרש"י אינו מקט כטעם היראים, היא מפני שרש"י סובר שדעת רבי נתן חולקת על רבי (כי הלא לדעתו המעיינות בחורף חתחים בין ביום ובין בלילה), ודעתו כדעת חכמי ישראל שאין החמה שוקעת תחת הארץ (כך משמע בדברי רבי אליהו מזרחי שהובא בב"י בסי' תנה ובמחצה"ש שם סק"א), אולם באמת אינו מוכרח כלל שרבי ור"נ חולקים במציאות, ויתכן שגם רבי יודה שבחורף ביום המעיינות חמים הם יותר מבימות החמה, ורק שבילילה חתחין יותר וביום בימות החורף פחות. ולפי"ז הסיבה שרש"י אינה סובר כהיראים קשורה בפ' הגמרא שם (דלהיראים קשה מדוע צריכה לנה, הלא מספיק שישאבו לפני רד לילה, עין שם בסימן תנה בטור ב"י ובשו"ע ובשו"ע רבינו, שיטות רבות בפוסקים בזה ואכמ"ל).

והנה רבינו הזקן בשולחן בסימן תנה מביא שתי השיטות הללו (שיטות רש"י בסעיף ב ושיטת היראים בסעיף ד), ומסיים שלענן פסק הלכה יש להחמיר כחומר ב' הסבחות. וצ"ע האם מסתפק אם כדברי רבי או כר"נ אליבא דחכמי ישראל, או מצד ספק אחר. אולם לכאורה מעצם הענין שדעת היראים מובאת להלכה ולמעשה, מוכח שדעת חכמי אומות העולם אכן מקובלת היא למעשה ודלא כגישת ר"ת, שרק נצחו בטענות - אך בעצם הענין עדיין סוברים חכמי ישראל כדעתם.

[ויש להעיר דהיראים אכן לשיטתו, דיחזק שהיראים (יראים השלם סוסרע"ד) חולק על רב ר"ת בענין בין השמשות. ולפי האמור מובן, שהיראים לשיטתו כאן בהל' מים שלם, שנקט להלכה למעשה כדעת חכמי אומות העולם וממילא לא יתכן שתי השקיעות שישד רב, ואילו הר"ת לשיטתו, שלמעשה לא מקטים חכמי אומות העולם וכמשנ"ת. (ועיין בתועפת רא"ם שמביא מספר שנתי "הכרם" לשנת תרמ"ח במאמר "הנשף" להרב החכם ישראל טראפ: "כי דבריו [של היראים] כמעט כדברי הגאונים רק שלשון הוא עפ"י שיטת חז"ל שהחמה והלבנה שוקעים בעובי הרקיע דרך חלונותיהם המיוחדים להם מדי יום ביומו...". ולפלא שאין התועפות מעיר מאומה מדעת היראים עצמו?) ויש להאריך בזה ביחס לכמה פוסקים להשליך משיטתם במים שלם לדעתם בענין השקיעה, ואכמ"ל].

הכרעת המקובלים כדעת חכמי אומות העולם בענין מזלות וגלגל?

בפיחש המלות לאדמור האמצעי פמ"ח (שיסודו בסיחור דא"ח קפב ד) מאריך באריכות גדולה לבאר שינוי ומילוי פגימת הלבנה על פי שני הסברים שונים כמבאר "אצל סוף דעת חכמי התכונה האחזנים . . . (בס' 'נחמד ונעים')". ושני ההסברים מתאימים על פי הקבלה, אך על פי קבלה האלקי' האמיתית דיעה ראשונה אמיתית אעפ"י שגם ע"פ ספרי הקבלה יכול לפרש הדברים למעלה בבחי' לבנה העליונה שעל זה אמר בזוהר סיהרא לית ליה מגרמיה כלום גם כפי אופן הדיעה השניה".

אך מסיים שם אדמו"ר אמצעי: "כל זה [שני ההסברים שהם על קבלה אמיתית נ.ג.] - לפי דעת האומר דגלגל חוזר ומזלות קבועים [היינו כדעת חכמי אומות העולם נ.ג.]; אבל לפי האומר דגלגל קבוע ומזלות חוזרים [דעת חכמי ישראל] - אי אפשר לפרש שני ההסברים שעל פי הקבלה והזהר רק הסבר אחר כפי שמבאר והולך שם. (וקטע אחרון זה אינו בסיחור דא"ח).

והרי מפתיע ביותר, שדעת קבלה האלוקית תואמת דוקא לדעת חכמי אומות העולם! וצע"ג כיצד לתווך עם דעת אדמו"ר הזקן ב'קצרים' שם.

(וראה בספר הערכים ח"ג ס"ע תר"א (ציין לזה המהדיר של פיה"מ) שכתוב שם: "ואואפ"ל: מכיון שגם דעת חכמי אוה"ע הובאה בגמרא- יש לה ביאור (גם) ב"לבנה העליונה" . . (ולהעיר מלקולי"צ אגרות ע' רסו - בענין "בזחא" שבש"ס. ע"ש). וכנראה רצה המעיר בספר הערכים להתמודד בתמיהה זו, שהכיצד ביאור הקבלה הוא עפ"י דעת חכמי אוה"ע שאין הלכה כמותם? - אך לא הבנתי דבריו כלל, דלפי המבואר בפיה"מ יוצא, שאך ורק לפי דעת חכמי האומות העולם מבנת שיטת הקבלה, ואילו לדעת חכמי ישראל אין שיטת הקבלה תואמת כלל ועיקר! ומה מתורץ בכך שמכיון שזה הובא בגמרא יתכן להסביר דעתם "(גם)" לפי הלבנה העליונה? אך אולי רצה המעיר לתרץ כיצד בכלל יתכן שדעת חכמי האומות יתאים לקבלה, באשר ששרש הרעיון הוא מאומות העולם, וע"ז מיישב שמכיון שהובא בגמרא חל על זה כל גדרי התורה וממילא זה מתאים לקבלה, אך העיקר חסר מהספר).

